

І.І. Світличин, к.е.н., доц.

Житомирський національний агроекологічний університет

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ

Досліджено теоретико-методологічні аспекти інтенсифікації виробництва, на основі чого удосконалено методичний інструментарій її кількісного виміру.

***Ключові слова:** виробничі ресурси, корисний результат, результативність, інтенсифікація виробництва.*

Постановка проблеми. В умовах трансформації вітчизняного господарського механізму до ринкового типу, подолання кризового стану як в аграрному секторі, так і в економіці в цілому внаслідок появи та розвитку деструктивних процесів у світовій економічній системі, винятково важливого значення набуває всебічна інтенсифікація виробництва як один із основних напрямів економічного розвитку національного господарства. Адже підвищення ефективності виробництва як на мікро-, так і на макрорівні можливе лише на її основі.

Для повного використання можливостей інтенсифікації виробництва необхідно вирішити ряд теоретичних питань, які мають не тільки наукове, а й велике практичне значення. Серед них першочергової уваги потребують питання щодо уточнення сутності інтенсифікації виробництва як економічної категорії, основних її чинників та резервів, удосконалення методичного інструментарію для її кількісного виміру.

Нині в науковій літературі інтенсифікацію виробництва ототожнюють або з економічною ефективністю, або з концентрацією засобів виробництва, або з якісним удосконаленням продуктивних сил тощо.

Внаслідок чого діюча система методичного інструментарію кількісного виміру даної економічної категорії не дає можливості отримати точні результати, що нерідко призводить до формування помилкових висновків, прийняття нерациональних управлінських рішень, а отже – істотно знижує ефективність функціонування товаровиробників. Зазначене вище у своїй сукупності й обумовило актуальність проведення даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні проблеми оцінки інтенсифікації виробництва і в тому числі в аграрній сфері досить широко висвітлені у працях В.Г. Андрійчука, Б.Горбачова, В.К. Збарського, А.Е Когут, В.І. Мацибори, Н.П. Особи, К.В. Павлова та інших вчених. Разом з тим, наявність широкого спектра методик кількісного виміру даної економічної категорії призводить до отримання різних, а інколи й діаметрально протилежних результатів. Тому в даній праці зроблена спроба на основі уточнення сутності інтенсифікації виробництва як економічної категорії удосконалити методичний інструментарій її кількісного виміру, для отримання можливостей визначення основних резервів підвищення економічної ефективності виробництва та розробки дієвих напрямів їх впровадження у практичну діяльність.

Викладення основного матеріалу. В економічній літературі немає єдиного підходу до тлумачення сутності інтенсифікації виробництва. Найбільш розповсюдженими нині є такі позиції вчених щодо розкриття змісту даної економічної категорії:

– інтенсифікація – це процес розвитку виробництва, за якого темпи росту кінцевих результатів випереджають темпи росту витрат (концепція ототожнення з ефективністю) [1];

– інтенсифікація виробництва – це концентрація капіталу на одній і тій же земельній ділянці або в межах конкретного суб'єкта господарювання за певний проміжок часу (концепція ототожнення з концентрацією засобів виробництва) [3];

– інтенсифікація виробництва – це якісне поліпшення продуктивних сил на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу (концепція ототожнення з інноваційним розвитком) [4];

– інтенсифікація виробництва – це поєднання передових методів господарювання та досягнень науково-технічної революції; вдосконалення структури, галузевих, міжгалузевих територіальних пропорцій виробництва; подальше піднесення зростаючих масштабів виробництва внаслідок використання інтенсивних факторів, зокрема: зростання продуктивності суспільної праці, економії сировини й матеріалів, оптимального використання виробничих засобів, підвищення ефективності нової техніки, наукової організації виробництва і праці, вдосконалення методів управління народним господарством тощо (концепція ототожнення з факторами і результатами інтенсифікації) [6, 8].

За першою позицією, інтенсифікація ототожнюється з ефективністю виробництва. Що, на нашу думку, є помилкою, хоча і не

безпідставною, оскільки між інтенсифікацією та ефективністю існує тісний прямий зв'язок. Інтенсифікація є причиною, засобом забезпечення ефективності, а ефективність – наслідком, результатом інтенсифікації.

За другою позицією, інтенсифікацію ототожнюють з концентрацією засобів виробництва, яка, безумовно, є важливим чинником для забезпечення ефективності процесу виробництва, проте не розкриває повною мірою зміст інтенсифікації, оскільки є лише одним із її факторів. Тому і дане визначення інтенсифікації є неприйнятним.

За третьою позицією, інтенсифікація виробництва полягає у якісному поліпшенні продуктивних сил, з чим також не можна погодитися. По-перше, у даному формулюванні ігнорується удосконалення виробничих відносин, які мають не менш важливе значення у виробничому процесі, ніж продуктивні сили. По-друге, як виробничі відносини, так і продуктивні сили – це лише фактори інтенсифікації, а тому не можуть бути використані для безпосереднього відображення її сутності.

Дискусійною є і четверта позиція вчених щодо змісту інтенсифікації, оскільки в даному випадку відбувається ототожнення інтенсифікації з її факторами і результатами. Для розкриття сутності інтенсифікації, поділяємо позицію А.Є. Когута, за якою необхідно виходити із таких передумов:

- процес виробництва – це, перш за все, процес праці, тому сутність інтенсифікації виробництва необхідно розкривати у тісному зв'язку з поняттям інтенсифікації праці, яке відображає напруженість, конденсацію праці, що проявляється у збільшенні витрат живої праці за одиницю часу;

- у процесі виробництва використовується не тільки жива праця, а й уречевлена у формі засобів виробництва, та земля як специфічний (не створений людиною) виробничий ресурс. Виходячи з цього, при визначенні змісту інтенсифікації виробництва необхідно враховувати збільшення за одиницю часу витрат живої, уречевленої праці та продуктивних властивостей землі.

- при розкритті змісту інтенсифікації виробництва необхідно акцентувати увагу на корисних витратах виробничих ресурсів, тобто тих, які забезпечують отримання корисного результату, а не на загальних фактичних витратах;

- наслідком інтенсифікації є ефективне виробництво, тому інтенсифікація повинна забезпечувати ріст або приріст як корисних результатів, так і результативності виробництва [5].

Виходячи із зазначеного, сформовано методологічну модель інтенсифікації виробництва (рис. 1).

Отже, інтенсифікація виробництва – це складне, багатогранне явище (процес), яке полягає у зростанні напруженості використання живої, уречевленої праці та продуктивних властивостей землі, наслідком чого є ріст корисних результатів і результативності виробництва. При цьому під корисними результатами виробництва слід розуміти такі, що відповідають меті та завданням діяльності. Прикладом корисного результату може бути вироблена продукція, яка за обсягом, асортиментом і якісними параметрами відповідає цілям виробництва (поставленим завданням) і користується попитом серед споживачів. Результативність виробництва характеризує обсяг отриманого корисного результату з розрахунку на одиницю витрат (ресурсів). Ріст результативності відбувається внаслідок кількісного та якісного нарощування виробничого потенціалу товаровиробників, впровадження ефективних форм і методів організації та управління виробництвом, забезпечення оптимізації техніко-економічних параметрів виробничого процесу тощо. Тому зростання напруженості використання виробничих ресурсів доцільне лише за умови досягнення такого рівня капіталізації, за якого сформовано виробничий потенціал для ефективної діяльності підприємства. Крім того, рівень такого зростання має бути обґрунтований з урахуванням дії закону спадної дохідності.

Джерело: авторська розробка

Рис. 1. Методологічна модель інтенсифікації виробництва

Для кількісного виміру інтенсифікації виробництва як в теорії, так і в практичній діяльності застосовуються різні системи показників, що обумовлено наявністю широкого спектра тлумачень даної економічної категорії.

Нерідко отримані результати лише опосередковано відображають кількісний вираз даної економічної категорії або характеризують її фактори чи результати. Внаслідок чого суттєво ускладнюється процес формування достовірних висновків про стан інтенсифікації виробництва, а також визначення резервів її зростання. Зокрема, однією із найбільш розповсюджених систем показників інтенсифікації виробництва в аграрній сфері є така:

– у цілому на підприємстві застосовуються узагальнюючі показники: обсяг авансованого та/або виробничо спожитого капіталу з

розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь; часткові показники: обсяг окремих видів авансованого (середньорічна кількість працівників, вартість основних та оборотних засобів) та/або виробничо спожитого капіталу (витрати на оплату праці, сума амортизації, матеріальні витрати) з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь [2];

– за рослинництвом – узагальнюючий показник: витрати виробництва в рослинництві з розрахунку на 1 га ріллі; часткові показники: окремі види виробничих витрат в рослинництві з розрахунку на 1 га ріллі;

- за тваринництвом – узагальнюючий показник: витрати виробництва в тваринництві з розрахунку на 1 умовну голову тварин; часткові показники: окремі види виробничих витрат в тваринництві з розрахунку на 1 умовну голову тварин;

– за окремими видами продукції: у рослинництві – витрати на вирощування певної культури (як у цілому, так і в розрізі основних видів витрат) з розрахунку на 1 га посівної площі даної культури; у тваринництві – витрати на вирощування певного виду тварин (як у цілому, так і в розрізі основних видів витрат) з розрахунку на 1 гол. тварин [7].

Проаналізувавши зазначену систему показників видно, що вона дає числову характеристику лише процесу концентрації застосовуваного та виробничо спожитого капіталу аграрних підприємств.

Тому отримані з її допомогою результати, хоча і є важливими для розвитку виробництва, проте відображають лише фактори інтенсифікації, а отже, не можуть бути застосовані безпосередньо для її кількісного виміру.

Часто як показники інтенсифікації виробництва використовуються показники результативності, зокрема: продуктивність праці, фондівіддача основних та оборотних засобів, рівень використання землі, зарплатівіддача, амортизівіддача, матеріалівіддача тощо. У даному випадку отримані результати відображають не інтенсифікацію, а економічну ефективність виробництва, яка є результатом останньої.

Також показники інтенсифікації виробництва нерідко ототожнюються із показниками, які характеризують матеріально-технічну базу або безпосередньо процес виробництва. Такими, зокрема, є: ріст площі сільськогосподарських угідь або орних земель, кількості працівників, вартості авансованого капіталу, матеріальних, трудових та інших витрат. Погоджуємося, що дані показники є необхідними для здійснення оцінки інтенсифікації виробництва, але

вважаємо, що вони кількісно не відображають сутність, специфіку даної економічної категорії.

Для формування дієвого методичного інструментарію оцінки інтенсифікації виробництва, необхідно, перш за все, відштовхуватися від економічного змісту даної категорії. Оскільки інтенсифікація виробництва передбачає зростання напруженості використання всіх виробничих ресурсів, запропоновано у загальному вигляді кількісно визначати дану економічну категорію за формулою:

$$IB = \sum_{i=1}^n I_{p_i} \cdot K_i, \quad (1)$$

де IB – коефіцієнт інтенсифікації виробництва;

I_{p_i} – коефіцієнт інтенсифікації i -го виробничого ресурсу;

K_i – коефіцієнт значущості інтенсифікації i -го виробничого ресурсу.

Для кількісного виміру інтенсифікації окремого виду виробничого ресурсу, необхідно враховувати специфіку як безпосередньо виробничого ресурсу, так і його використання у процесі виробництва. Виходячи з цього, оцінку інтенсифікації земельних ресурсів запропоновано здійснювати з використанням як основних вихідних показників: корисна площа сільськогосподарських угідь та їх загальна площа. Розрахунки доцільно проводити за формулою:

$$I_3 = \frac{K_{z_{k1}}}{K_{z_{k0}}} \quad (2)$$

або

$$I_3 = \frac{K_{z_{k1}} - K_{z_{k0}}}{K_{z_{k0}}}, \quad (3)$$

де I_3 – коефіцієнт інтенсифікації земельних ресурсів, який відображає відносний ріст (формула 2) або приріст (формула 3) напруженості використання продуктивних властивостей землі за досліджуваний період;

$K_{z_{k1}}$, $K_{z_{k0}}$ – коефіцієнт співвідношення корисної площі сільськогосподарських угідь до їх загальної площі відповідно звітного і базисного періоду. Корисною площею сільськогосподарських угідь слід вважати таку, з якої отримано корисний результат – продукцію, що за своїми якісними параметрами знайшла споживача (безпосередньо на підприємстві чи на ринку). Значення даного показника може бути більше 1 або 100 %, коли протягом календарного року земельні угіддя використовувалися у декількох виробничих циклах (повторний збір урожаю сільськогосподарських культур, повторний укіс трав тощо).

Кількісний вимір інтенсифікації трудових ресурсів запропоновано

здійснювати, використовуючи показники корисного та загального фактичного фонду робочого часу, за формулою:

$$I_{\Gamma} = \frac{Ч_{П_{к1}}}{Ч_{П_{к0}}} \quad (4)$$

або

$$I_{\Gamma} = \frac{Ч_{П_{к1}} - Ч_{П_{к0}}}{Ч_{П_{к0}}}, \quad (5)$$

де I_{Γ} – коефіцієнт інтенсифікації трудових ресурсів, який відображає відносний ріст (формула 4) або приріст (формула 5) напруженості використання живої праці за досліджуваний період;

$Ч_{П_{к1}}$, $Ч_{П_{к0}}$ – частка корисної живої праці у її загальній величині відповідно звітного і базисного періоду, яка визначається шляхом відношення корисного фонду робочого часу (що затрачений безпосередньо на виконання виробничих завдань, відповідно, до встановлених норм виробітку) до загального фактичного фонду робочого часу. Значення даного показника має наближатися до 1 або 100 % за рахунок мінімізації, перш за все, тривалості нерегламентованих перерв у виробничій діяльності, зумовлених різними як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами, а також непродуктивного часу – на виконання непередбачуваної виробничими планами роботи, наслідком якої не є корисний результат.

Для визначення інтенсифікації основних виробничих засобів, вважаємо за доцільне використовувати показники вартості їх активної частини та загальної вартості. Розрахунки слід проводити за формулою:

$$I_{\text{оз}} = \frac{Ч_{\text{оз}_{к1}}}{Ч_{\text{оз}_{к0}}} \quad (6)$$

або

$$I_{\text{оз}} = \frac{Ч_{\text{оз}_{к1}} - Ч_{\text{оз}_{к0}}}{Ч_{\text{оз}_{к0}}}, \quad (7)$$

де $I_{\text{оз}}$ – коефіцієнт інтенсифікації основних виробничих засобів, який відображає відносний ріст (формула 6) або приріст (формула 7) напруженості використання уречевленої у основних засобах праці за досліджуваний період;

$Ч_{\text{оз}_{к1}}$, $Ч_{\text{оз}_{к0}}$ – частка корисної уречевленої в основних засобах праці у її загальній величині відповідно звітного і базисного періоду, яка визначається шляхом відношення вартості активної частини основних виробничих засобів (яка безпосередньо задіяна у виробництві споживчих вартостей) до їх загальної вартості.

Значення даного показника має наближатися до 1 або 100 % за

рахунок мінімізації частки тимчасово непродуктивної активної частини (машин та обладнання, які перебувають у неплановому ремонті), а також не оптимальної (більшої від потреби) за конкретних умов господарювання пасивної частини.

Оцінку інтенсифікації оборотних засобів запропоновано здійснювати, використовуючи показники матеріальні витрати і середньорічна вартість оборотних засобів, за формулою:

$$I_{\text{обз}} = \frac{КМВ_{к1}}{КМВ_{к0}} \quad (8)$$

або

$$I_{\text{обз}} = \frac{КМВ_{к1} - КМВ_{к0}}{КМВ_{к0}}, \quad (9)$$

де $I_{\text{обз}}$ – коефіцієнт інтенсифікації оборотних засобів, який відображає відносний ріст (формула 8) або приріст (формула 9) напруженості використання уречевленої у оборотних засобах праці за досліджуваний період;

$КМВ_{к1}$, $КМВ_{к0}$ – коефіцієнт співвідношення корисної уречевленої в оборотних засобах праці до її задіяної величини відповідно звітного і базисного періоду. Даний показник визначається шляхом відношення корисних матеріальних витрат (для безпосереднього виробництва споживчих вартостей) до вартості оборотних засобів. Отримане значення показника має становити більше 1 або 100 % в наслідок зменшення тривалості всіх стадій процесу кругообігу оборотних засобів, зокрема: стадії перебування оборотних засобів у вигляді виробничих запасів, стадії безпосередньої трансформації сировини і матеріалів у готову продукцію, стадії перебування у вигляді запасів готової продукції на складах підприємства, стадії перебування у вигляді грошових коштів, отриманих від реалізації товарів.

Для формування узагальнюючого показника інтенсифікації виробництва необхідно кількісно визначити коефіцієнти значущості при показниках інтенсифікації окремих видів виробничих ресурсів. З цією метою часто використовують метод експертних оцінок. На нашу думку, дієвим способом є застосування як зазначених коефіцієнтів значущості показників частки витрат відповідних видів ресурсів у загальній масі виробничих витрат. Таким чином, узагальнюючий показник інтенсифікації виробництва запропоновано розраховувати за формулою:

$$ІВ = Із \cdot Ч_{\text{оп}} + Іг \cdot Ч_{\text{зп}} + Іоз \cdot Ч_{\text{а}} + Іобз \cdot Ч_{\text{мв}}, \quad (10)$$

де $Ч_{\text{оп}}$, $Ч_{\text{зп}}$, $Ч_{\text{а}}$, $Ч_{\text{мв}}$ – частка відповідно орендної плати, заробітної плати, амортизації та матеріальних витрат у загальній масі виробничих

витрат.

Значення коефіцієнта інтенсифікації виробництва повинно бути більше 1 (якщо у розрахунках використано коефіцієнти росту відповідних показників) або додатне (коли використано коефіцієнти приросту). Лише за таких умов можна констатувати факт про наявність інтенсифікації виробництва.

Висновки. Інтенсифікація виробництва – це категорія, що відображає ріст або приріст напруженості використання живої, уречевленої праці та продуктивних властивостей землі за одиницю часу (за досліджуваній період). Вона є засобом забезпечення економічної ефективності виробництва, оскільки за умови дотримання певних вимог призводить до збільшення корисного результату та результативності функціонування товаровиробників.

Перспективи подальших досліджень: з'ясування сутності, видів і методичного інструментарію для кількісного виміру та оцінки ефекту виробництва.

Список використаної літератури:

1. *Азаркова Н.А.* Теоретико-прикладні аспекти інтенсифікації виробництва / *Н.А. Азаркова* // Вісник ХНУ. – 2009. – № 6. – С. 186–190.
2. *Андрійчук В.Г.* Економіка аграрних підприємств : підручник / *В.Г. Андрійчук*. – 2-ге вид., доп. і перероблене. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
3. *Горбачов Б.* Еволюція та сучасний стан наукових уявлень про інтенсифікацію виробництва / *Б.Горбачов, О.Гурченков* // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 53–59.
4. Економіка сільського господарства : навч. посібник / *В.К. Збарський, В.І. Мацібора, А.А. Чалий* та ін. ; за ред. *В.К. Збарського і В.І. Мацібори*. – К. : Каравела, 2009. – 264 с.
5. *Козут А.Е.* Экономическая метрология / *А.Е Козут*. – Л. : Наука, 1990. – 192 с.
6. *Особа Н.П.* Механізм формування інтенсивного типу економічного розвитку сільськогосподарського підприємства / *Н.П. Особа* // Науковий вісник національного лісотехнічного університету : зб. наук.-тех. праць. – 2008. – Вип. 18.5. – С. 172–175.
7. *Особа Н.П.* Показники рівня інтенсивності та економічної ефективності інтенсифікації сільського господарства / *Н.П. Особа* // Інноваційна економіка. – 2008. – № 3. – С.121–126.

8. Павлов К.В. Оценка эффективности интенсификации общественного производства / К.В. Павлов, С.В. Ильин // Вісник економічної науки України. – 2004. – № 1. – С. 79–83.

СВІТЛИШИН Ігор Іванович – кандидат економічних наук, доцент кафедри аналізу і статистики ім. І.В. Поповича Житомирського національного агроекологічного університету.

Наукові інтереси:

– дослідження ефективності функціонування підприємств аграрного сектора економіки.

E-mail: Igor.svetlishin@mail.ru.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2014